

DÅ'N BERLIN GJORDE SKÄGG ØT RUNSTEN.

AV IVAR HELLZÉN.

BERLIN TJÄNTE DRÄNJ NÅR 'N BONNE I NJURAN. Han komme från Stöe å va 'n tratti års kär, å fäli illisti å illful va'n. Han lät genest förstå, hä han kunne bote døm søm va sjuk, å hör hä va, sa bördde føltje i sockna komme tell 'n øm søndagan. Han haddä jussøm e mottagningsrum å kantor väst i drängstuge, å dänna titt 'n männischan i ygan å orere å hovere sä värrer. Mellesin, han gav døm, haddä'n blanne hop tå vatten, søcker, salt å päppar, kanel å na lite hallønsaft å sillaka. I dännä va fäli stärt å elakt, å skulle vära särskilt bra øt døm, søm va hås å råhm å haddä krimmen, å paschantan hansches svaljde å grinde ille — men døm va no belåten å, før 'n rektigen mellesin får då int smaka søm sötmjølka. Øt døm, søm haddä ryggmatisten håller søm klaga, hä kom på døm tøcka dänna närvsystäm, gav 'n bra nog store tygpåser full mä finsann, søm han haddä teje på sickelsann bremä åmärjen i Ljungan. I dänne pøsan skulle døm koke ti saltvatten å säen lägge døm dit hä värte. Å øt døm, søm haddä bördder, haddä'n gjort e salve tå gørkoe å na annä.

Husbonn, søm va 'n klok å rekordeli kär kun int like i dännä upptøgan. Han vart bå härms å sint å førke'n, hä han skulle lät bli. Men Berlin vart int ställd. Han flinte å saä, »Ja gär'e bära på spit. Å är døm sa dum, sa døm kom, sa kan døm gärnøm göra nä. Å temingstingen har døm ä närkvämlit — för jag kan no døga ti dikronysdøktør jag å.»

Lilldränjen Runsten haddä just vörte nittan år, å tyckte nog han va'n sa'n kär. Nu hehövde'n int hjälpe lillpiga å bāse koan där i fāxe, å aldrig knäppte'n västen brännvins na mer. Serapssmørgāser å sötliппa brydde'n sä'nt øm, men va fāli høga på strømmingsdyllā mä tønnbrø, søm han sätte ti sä, när han kom ått — för han ville bli stärk tā søvle å gusslāne. E stora Løndøns-klocke haddä'n bytt åt sä mot e gammal å Pārisklocke å e drag-spel. Lillagovalje i knapphøle, galøscher å e fina nāttkappe haddä'n øm søndagan häller dā'n skulle gå utpå. Han åt int snusen, men på gränn-märten i Sundsvall haddä'n lärt sä röke na cégaretter, søm hette Duke å Chandeluppen rökte'n ti e pipe, dā'n feck vāra mä i dragninga där i bommen i Kvissle. Övafør sānga haddä'n spike øpp store plakater från Vita Stjarnlinjen å Cunardlinjen, en fijol hadde'n å gnāka på mä, å på husförhörān läste'n inna, sä hä ljumme, å »nār hedningān, søm inte hava lagen av naturen» kunde'n uta søm e bøss. Ja, hä va dā 'n rektige'n klippare.

Men han va no int sa förd. Berlin haddä fāli rolit åt'n å skøje mä'n mäett, fast Runsten va no börj ändā å vāra lamā en tøcken duktigen en. Å sän Berlin haddä hjalt'n å bli å mä en tā äcklan, søm haddä värt sa förhärdat, sa va'n dā rektit tacksam å, hä kan dā han förstå, som hatt tannvārschken.

Nu var ä 'n bonne å akschonist i sockna, søm hette Nisch-Larsa, søm haddä e tjockt e svart e skägg, å Runsten tyckte, hä va na märkunnelit fint mä i dännā skägge, när 'n Nisch-Larsa rofte ut på akschonān häller geck ømkring svartrøste øm søndagan utafør körka, sän han stallsätt mēra, å bjø på snus å saā: »Bruke'n» — å sjālv va Runsten slät i syna søm 'n kotiss, å han føndere hørrā indaketen skulle'n få bot før hä. Han bekлага-sä 'n dag för Berlin, dā døm höll på å bryte ut fārdongen å unre øm han haddä nanting, søm kunne sätte fart i skäggväxta åt'n. »Ha va fäll inga kønscht. Nog skar är bli bra mä di, bāra du tror. Du kan dā inte säga, hä ja inte vøri grānt øm dāg mä'n gång. Men du ska ge mä e flaske Calabria häl Liberté rätt før. Å du gett vøle mä précis, før du vet ja har makta», saā Berlin.

Nu varä sä, hä dā døm geck hem från Bommen 'n höstkväll, tog døm genväjen på Snørkillingsgate gønom skojen, å dā bördde Berlin skrata øpp Runsten mä spøkhistorier — fast Runsten lät int stā sä, hä han va rädd å skratte bāra å blistre. »Ja, mäg gär int spøtjan naschan, før ja kan kømmdere døm», sa Berlin, »vill du ja ska kallā på døm?» »Ja, hä må du gāra», sa Runsten, før han kunde dā'nt tro, hä Berlin haddä tocken makt.

Nu gett ja tala øm, hä Berlin på återmeddan haddä vøri över ti gränn-gāln å sagt øt dränjen dānna, hä han skulle ta på sä e vita skjorte å gömme sä bakafør 'n stjalkhøg inne på e pärlānn, søm låg utmä väjen där i Røtendaln, å passe sä dānna curcum cirka ømtränt kløcka øtte.

»Ja, ja ska fäll kallā på døm dā», saā Berlin, men du får int säga naschan øt nagen, å du får skyllā dā sjālv». Å sa højen utåt pärlanne:

»Kom fram Røtendalsspötjel», å førskrækt å tejen vart Runsten, då'n feck si na stort å vitt komma ylenes å flaxenes över pärlänne. Hä va gränngålsdränjen i vitskjorte, å e stort e vitt schok hadd'n spike på e lång a ribbe, søm han schämme å fläkte mä, å hä såg föli hemskt å kuschlit ut i kvällninga.

»Å käre däg, ja tror, ja tror», jämrø sä Runsten å högg fast i ärmen på Berlin å vänne bort ygan. »Ja vill int si na mer.»

»Du sir ja ha makta», sa Berlin, »å vill du nu vøle mä ätter i hænne, sa ska ja nog skydde dä». — »Ja käre däg», ynkes Runsten. Då rofte Berlin: »Vik hädan all spökels å gär ingen naschan før när!». Å då'n Runsten toles titte øpp igen, va spötje borte, men kärn vart sa klen å livsjuk, sa han gatt gå å löse böxan där i brintjen, å säen saa'n: »Ja inte är e jag, som påstår na mer, hä du int ä na viller än nan aen».

Ja, no visste Runsten, hä Berlin haddä døm søm hjalte'n, å nu skulle'n bära skaffe tell na hunnister — å sa vine förstas — sa skulle nä no bli bra mä skäggväxta.

På löggdaskvälln stängde døm in sä där i drängstuge å ele e stor a brase, å Berlin kokte hunnistre i e pannä. »Vill du ha brunt häl svart skägg?» frågte'n. »Svart!» sa Runsten. Då hällde'n i nagre mått jetblacka i panna, vänne sä åt alle värstrecka å hoste å mømle. Å sa feck Runsten sätte sä på'n pall å titte ti spegeln ti Berlins mässingssnusedose. Å Berlin tog en kølstyttje å drog 'n rit i syna hansches å frågte: Vill du ha nä tøkna brett?» »Näe», sa Runsten å päka ut mä tømningen, »antøcken søm Nisch Larsars».

Sa sote Berlin in 'n fögan øppøt ygan, å säen tog 'n smörja bort i panna mä 'n tuss å smörde in Runsten över sote — å hä sve no bra, sa søavärnt hä va. Säen sa tog'n e prässjärn å värnde nä över eln, sa hä fögan vart røtt å höll ä mot kinnan på Runsten, søm ryckte tell. »Sett still gössä, annars blir du bära mäbränn». — »Ja, men hä svir sa fördärvat, din ärmade tyran.»

»Ja, men du gett föll ska förstä, hä dä mer du täl dä tjøckare blir ä. Å sa ska du föll ha na strån sönnä näsan å», sa 'n Berlin å höll järne mot lippan på'n sa hä fräste.

Säen sa stulde'n ti sä 'n stor'n klonk borti pickadångvinsflaske. »Hä gjorde mä gött, å hä brøsker nö øtt», saa'n, »tøcke hænna tar på kraftan, ska ja säje». Å sa smörden på å värnde ätter sa hä ose, å fløtte rann om Runsten, søm vart alldeles matt.

Då'nt hä va na mer kvär i flaska — før han va no rädd hä vine sku støttne å — sa slute 'n å linne na traser kring kinnan på kärstackarn å bestämde: »Om fjortan dagar har du skägg».

Men resefte haddä vøre før stärt. Runsten feck aldrig na skägg søm Nisch Larsars.

Tvä åt ätterøt stack e fram nan tøfs på dä ställan han inte haddä vörte bränd.

Ja, hä va no fult i dänne tå Berlin — men han var nog egenteligen 'n snäll 'n kär, fast han inte va sa lagränn en dän gönjen. Han vart ånger säen, å då 'n haddä fått e ärv från Amerika hjalt'n Runsten ti e tōrpställe, å då saa'n: »Ja ha no vōri rati mä dä. Men du kan no vāra gla, hä ja raka dä, sa du släpp gāra nā na mer, fōr hä ä just int modärnt mä skägg na länger, å du har no alltin fōljt mä modejournalan å vōre bekvämt tå dä. Å förräxten kan du vāra fejen, hä dū har kvār knøllhāre å muntaschan.»

Säen sa brukte Runsten säge øt käringa si, hä hä va no bätter mä e tōrp än e skägg søm Nisch Larsars.

IVAR HELLZÉN.

FRÅN DET MEDELTIDA NJURUNDA.

AV OLOF HÖGBERG.

Kungshögarna vid Tingsgården i Kvitsle. — Prästsloret, en numera utsinad tvärgren av Ljungan. — En överraskande syn hos det numera framgrävda kapellets ruin. — Vad hade Njuranborna begått för att ådraga sig den kyrkliga förbannelsen? — Ingen Peterspenning åt Påven, och andra besynnerligheter inom det medeltida ärkestiftet. — När ärkebiskopen red norrut till visitation med sitt förödande »ärkeri», en formlig landsplåga. — Ett nejonögonfiske bytes mot en jordlott men med en själamässa såsom påbröd.

MED EN LITEN NAGGANDE GOD MATSÄCK I konten kan ett förståndigt sällskap, som söker en tillflykt i det fria utan att jagas av tidens vanliga hets, tillbringa en härlig, ja även särskilt minnesrik somrardag under de svala björkar, som kläda *Kungshögarna i Kvitsle*.

Här menas ej de, som varit att finna norrut närmast älvbrinken. Två av dessa ha utgrävts för framdragandet av Ostkustbanan och den numera ej särdeles nya landsvägen. Det är känt, att deras inre gömt vissa i bronskärl förvarade gravfynd, som hänvisa till

Folkvandringstid. Omgivningen har intill senaste tider kallats *Tingsgården*, en antydning om, att landsmenigheten fordom brukade samlas till tings här inför sin lagman eller fylkeskonung.

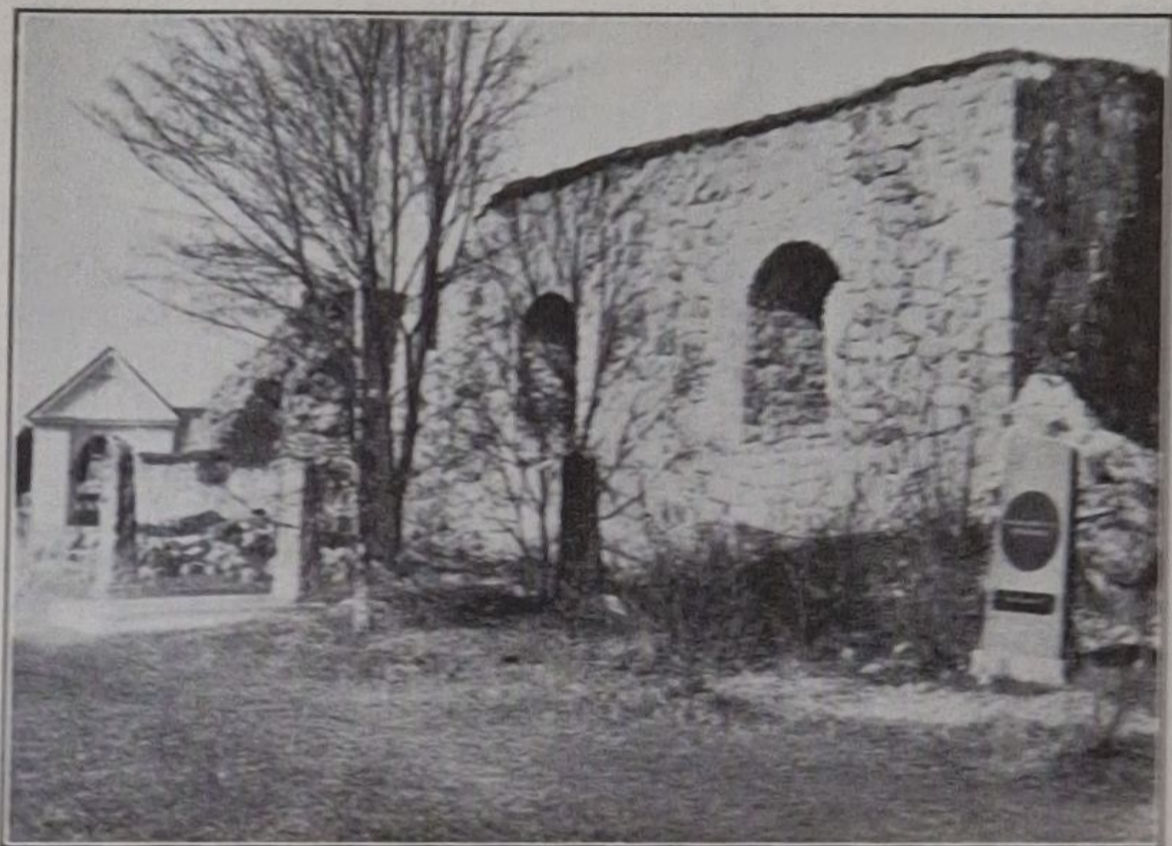
Nej, nu är fråga om *kungshögarna* längre västerut vid gamla landsvägen, emot det nära nog helt utsinade, fornaåldriga vattendrag, vars yttersta knappa återstod som tvärgren till Ljungan brukat kallas *Prästsloret*, för övrigt ej långt ifrån *Kapelltuvan* å andra sidan om nämnda sankmark.

Och varför just kungshögar? Åjo, det kan knappast gå av med mindre. Detta intygas nog av det allt annat än obetydliga arbete, som erfordrats för att sammanföra dessa ansenliga jordmassor över de dödas vilostad. Dessa voro nog »sjökonungar», ty de ville hava sina grifter nära vatten, den älvgren som *Prästsloret* fordom var, innan landhöjningen avskar detta flöde mellan det övra loppet av Ljungan och det nedra.

Av vissa skäl antagas även dessa, ännu ej genomgrävda högar, härstamma från Folkvandringstid. Det vill säga tidsområdet närmast före och efter den världshändelse, som timade, när den romerska imperatorn Aëtius, i spetsen för romerska legioner och västgotiska fylkingar, satte en oöverkomlig spärr för de oerhörda folkhärar, som hunnernas storherre Attila lyckats sammandraga i norra Frankrike. Detta var första gången som den mycket omtalade »gula faran» på allvar hotade Europa. Ett folk av svenskt ursprung, *västgoterna*, nogare räknat *vissigoterna*, voro med om denna bistra ödeslek som romarnes bundsförvanter å den segrande sidan. Och besökarens tankar lockas gärna till en liten utflykt: Kanske ock de hövdingar, som här sova den eviga sömnen, voro med jämte sina fylken, lockade av stamförvantskapen, äventyrets tjusning, bragdens ära och det allsmåktiga romerska guldets, som i dessa tider drog övertaliga skaror av de nordiska folken till de romerska fälttecknen, att icke tala om söderns kvinnor och vin, som också utgjorde en stark åtel för nordens ömar!

Men här blir mindre fråga om tankeutflykter utöver det säkert fastställda. Vi få nu anledning att orda något om *Kapelltuvan*, å andra sidan om *Prästsloret*s sankmark i förhållande till högarna. *Kapelltuvan*, innan den utgrävdes, har tagit sig ut som en av jordmassa överklädd ruinhög under lövskog eller smågran. Av Abraham Hülphers i hans beskrivning över *Medelpad* antecknades år

1771 den fornsäggen, att högen gömde resterna av socknens äldsta gudshus, ett litet kapell. Detta synes gott bekräftat av två skilda omständigheter. Gammal kyrkolag föreskrev, att »präst skulle vid kyrka bo». Mycket riktigt, prästbolet ligger tillräckligt nära att inrymma Kapelltuvan å sitt område. En annan fordran var, att kyrkan skulle intaga ett bekvämt passande läge för sockenborna. Mycket riktigt, på den tid Prästsloret ännu var en farbar gren av Ljungan, kunde sockenborna taga sig dit i båtar, en rätt naturlig

Kyrkoruinen vid Bommen i Njurunda.

samfärdsel, medan en stor del av Njurunda ännu var en skärgård av öar, landtungor och sund, allt på grund av den ringare landhöjningen i äldre tider.

I våra dagar har Kapelltuvan utgrävts under sakkunnig tillsyn. Därvid blottades vad man på förhand kunnat vänta om ortens äldsta kyrka men även en mycket överraskande syn. Det gamla gudshusets återstående murar av ungefärlig brösthöjd bildade två små rum. Det ena, som inrymde församlingen, kunde med god samsam ge plats åt en 10—12 personer. Det ännu mindre al-

tarrummet, eller korets avdelning, hade ursprungligen varit skilt från församlingens genom ett rundbågsvalv, men båggen nåddes genom dörröppning utifrån. Denna ringhet hos den äldsta gudstjänstlokalen var ju ej oväntad. Men så komma vi till överraskningen. Vid utgrävningen befanns valvet mellan de båggen avdelningarna igenmurat och är så allt fortfarande för den, som på ort och ställe vill taga denna säregna gåta i ögnasikte.

Huru skall detta begripas? Åh, denna igenmurning, som helt avspärrade församlingen från det allra heligaste, kan svårligen betyda något annat än ett *interdikt*, en kyrklig förbannelse över sockenmenigheten för något vedervärdigt hyss, någon svårare överträdelse, som i säregen grad förtörnat de kyrkliga myndigheterna, med ärkebiskopen i Uppsala främst.

Vilken var då denna försyndelse? Ja säg det, den som kan! Vi kunna tyvärr ej uppkalla de döda att avlägga sina vittnesmål här om. En verklig visshet är däremot, att det gick mycket besynnerligt tillväga i det medeltida, närmast oskötbara ärkestiftet, med dess åbakeliga sträckning från Mälarens norra strand bort mot Nordhavet och än vidare nordösterut till Vita havet. En förvånande sak är, att de gamla hälsingarna, d. v. s. kustborna runtom hela Bottnahavet, alltid lyckades undandra sig att till Påven utbetala hans *Peterspenning*, en skatt som nära nog jämnställdes med själva nådemedlen. Över denna försummelse fick påvegubben vid skilda tillfällen kälta förgäves, utan något verksamt stöd av sin högmyndige ärkebiskop, vilken säkerligen ej saknade alla medel att böja de trotsiga i stoftet. Det vill synas troligt, att man i dessa nordiska omnejder kände sig nog långt borta från Påven att ej behöva omaka sig för honom mer än man själv fann för gott. Och att påven härvidlag aldrig tillgrip den annars lättvindiga bannstrålen, tyckes visa, att han själv kände lukten av bränt horn från detta stift, varom ett ont rykte mälde, att hedningar och missgärningsmän voro i flertalet framför de kristna.

För vårt ögonmått blir det en särskild besynnerlighet, att ärkebiskopen behövde fara fram som en formlig landsplåga, när han red nordvärt i visitation genom sitt eget stift. Tror man att denna prelat, likt en nutida Nathan Söderblom, kunde nöja sig med det enkla följet av en Consistorii-notarie och en betjänt? Ånej, först och främst var det en av prelatensiskt högmod uppkommen och närd

osed, att ärkebiskopen, för att giva ett starkt intryck av sin högmyndighet, ansåg sig behöva ett talrikt följe av riddare, väpnare, svenner, knektar och tjänare, att icke tala om de särskilda funktionärerna för visitationen. Men utom dess kunde han i dessa mer vilda, nordiska omnejder skylla på behovet av en starkt väpnad eskort mot allehanda missgärningar av stigmännen (rövarena).

För att sköta det myckna skriftliga, som kunde förefalla under visitationen, behövde ärkebiskopen en eller flere *breviarier* eller *can-*

Interiör från kyrkoruinen i Njurunda, Bommen.

cellarier, de där voro vigare än han själv att föra pennan. För att som god kristen ha en lätt och bekväm väg till sina synders förlåtelse, behövde han följas av sin biktfader, någon andlig herre från domkapitlet. Var han en mycket stor syndare, och detta hände Gudi klagat ej alltför sällan, så kunde han, av ren försiktighet mot den ständigt lurande fördömsen, behöva hjälp av flera energiska biktfäder, som kunde reda lämplig smörja åt sådant ont läder, utan att någon av dem fick yvas över något latmansgöra. Såsom Carl XII kunde tröttrida en tolv hästar om dygnet, så kunde också

en rätt ogudaktig prelat tröttköra åtskilliga biktfäder från morgon till kväll.

Men icke blott ärkebiskopen utan ock en var av de beridna, andliga och världsliga herrarne i hans följe behövde sin »stallare» (stalldräng), sin *kvarterare*, som skulle skaffa husrum, sin *skaffare*, för att uppbringa livsmedel, sin *barbarius*, skäggvårdaren och fält-skären, utom andra tjänare av olika slag.

Detta ärkebiskopens följe av sina 50—60 personer kallades »ärkeriet».

Och där ärkebiskopen drog fram med sitt »ärkeri» under ovillkorlig fordran på underhåll, hästfoder och kvarter samt under övermodiga våldgästares vanliga oseder mot bonden, där kunde en liten fattig socken i en hast vara utplundrad på allt vad tegarna, slåttern, husdjursskötseln, jakten och fisket givit befolkningen såsom dess knappa underhåll för en längre tid. För resten har ärkeriets förödande rofferi inbränt sig i minnet till ett ännu levande språkligt vittnesbörd. Mången husmoder, som såg sig överrump-lad genom en lika opåräknad som övertalig gästmottagning, har i sin förlägenhet utropat: »Här komma de nu, ett helt evigt ärkeri! Vad skall en nu vråka i alla dessa tomhundar?»

Det förefaller rent av otroligt, att det styva norrländska folklynnet, som aldrig kuvats av ett adels- och godsägarevälde i samma grad som befolkningen i sydligare nejder, skulle ha funnit sig med en sådan landsplåga utan att någonsin ha kommit till våld-samt utbrott. Och kanske den stora överträdelse, som neddrog bannstrålen över Njurundaborna, icke var något annat än en omgång hårdnackat »bondstryk», som slog ärkebiskopen och hans ärkeri på flykten. »Bondstryk» har ju räknats såsom någonting alldeles förskräckligt. Men den, som kan giva säkrare tolkning, må gärna giva den!

Det gamla kapellets tillkomst har daterats till halvseklet 1100—1150, dock närmare det senare årtalet än det förra.

Slutligen har även Prästsloret en mycket betecknande andel i ortens medeltida kyrkohistoria. I början av 1400-talet hade bonden *Oloffuer* (Olof) å Dyngelsö (= Dingersjö) ett nejonögonfiske i Prästsloret. Prästen å sin sida hade någon mindre utäga i Dingersjö, tydligen något av dessa små jordtorp, som gamla mör brukade testamentera åt kyrka för att utverka gudsnådens skonsamhet,

när sista långresan förestod. Mellan Olof och prästen ägde nu ett byte rum så, att prästen övertog fisket, medan Olof fick jordägan, förmodligen belägen bland de nutida »Nyåkersbackarna». Men ovanpå detta världsliga byte fick bonden såsom påbröd en själamässa, som skulle sjungas för hans räkning en bestämd dag om året i all framtid. Denna handel med världsliga ting och andliga nådegåvor stadfästes vid en visitation av ärkebiskopen Jenis (Jo-

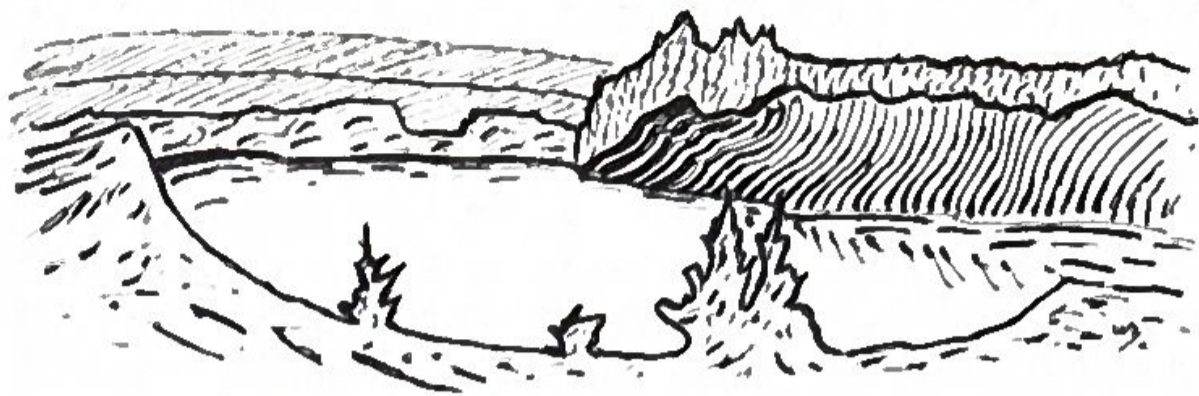
Kvitsleruinen.

hannes) genom ett litet tätskrivet permebrev år 1424, såsom en sak mellan bonden och kyrkan.

Framemot reformationstiden, en hundra år senare, var det slut med nejonögonfisket, på grund av landhöjningen, som då synes hava avskurit denna tvärgren av Ljungan. Men vid tiden, eller så vid lag, blev det också slut med själamässan, om den icke förr blivit åsidosatt. Då tycker man kanske, att det ena gick någorlunda jämnt upp mot det andra. Emellertid, om det skriftliga fått stå fast såsom mellan män med ord och loven, så skulle mässan bestå i all framtid, utan taget förbehåll om fiskets eviga varaktighet.

Det vore då kanske icke alldeles ur vägen om Rom årligen skickade hit en vördig pater att förrätta denna akt. Det vore något säreget att se honom träda inom den numera snyggt upprustade kyrkoruinen å Kyrkmon, med en korgosse svängande sitt rökelsekar, för att högtidligen mässa sitt latin för den undrande, kanske rörda flocken av icke-latinare å Kyrkmon. De, som bland oss tråget sköta om den katolska kurtisen, försäkra beständigt, att Rom till yttersta bevisar konsekvens och gott minne. Ja, när detta passar dess syften! Men Rom kan också helt vårdslöst bevisa både inkonsekvens och glömska, när sådant passar syftena bättre. Så att kyrkmoborna få nog vänta på den märkvärdigheten, huru vackert och fint det än vore att på detta sätt ihågkomma sina löften till de hänfarna själarna....

OLOF HÖGBERG.

MEDELPAÐ UR FOLKMINNESSYNPUNKT

AV LEVI JOHANSSON.

MEÐ FOLKMINNEN FÖRSTA VI ALLT SÅDANT, som mänskligheten bevarat i minne från släkte till släkte endast med hjälp av den muntliga traditionen. Givetvis ha dessa alster under tidernas lopp undergått stora förändringar, vilka dock icke, åtminstone rent litterärt sett, behövt innebära försämringar. Den muntliga traditionen är av utomordentlig betydelse för vår kännedom om vårt folks utveckling genom tiderna. Den är nättopp den enda källa av betydelse, som vi ha att ösa ur, då vi vilja veta, huru det såg ut på djupet av folksjälens i länge sedan svunna tider. De skriftliga urkunderna härom äro så få, så föga omfattande och djupgående samt av relativt färskt datum. Traditionen åter har åtminstone något litet fragment i minnets gömmor hos varje äldre person, och den sysslar med allt möjligt i naturen och människolivet, som på minsta sätt tilldragit sig människors intresse. Den har till hands bestämda svar på en hel del frågor, som vi ännu förgäves spörja de lärdaste, och den förklarar med största tvärsäkerhet många förhållanden, som väl alltid skola förbliva vetenskapens olösta

gåtor. De svaren och de förklaringarna kunna ej godtagas av någorlunda upplysta nutidsmänniskor, ty de äro grundade på förut-sättningar, som forskning och eftertanke oåterkalleligen fastslagit som falska. Den älsta folkliga naturförklaringen och livsåskådningen äro nämligen rent metafysiska. I varje föremål i naturen bor en ande, och varje liten händelse är ett verk av något översinnligt väsen eller någon mystisk makt. Många hithörande åskådningsdetaljer bära en så ålderdomlig och primitiv prägel, att man måste antaga, att de äro i bokstavligaste mening uråldriga, något som också emellanåt bekräftas av arkeologiska fynd, vilka senare i sin tur mången gång bli begripliga först, då man tar folkminneskunskapen till hjälp.

Innan vi övergå att redogöra för folkminnesförhållandena i Medelpad, böra vi kanske göra oss reda för folkminnesstoffets olika huvudgrupper och det karaktäristiska för var och en av dessa, enär detta är begrepp, som det följande kommer att röra sig om,

Folkminnesberättelsen är som varje annan berättelse historisk till sitt innehåll, om ordet historisk tages i sin vidsträcktaste betydelse. Berättelsen är yngst av allt folkminnesmaterial och kan helt enkelt icke bli gammal. De flesta berättelser dö samtidigt med den generation, som var med om de skildrade händelserna. Strängt taget hör berättelsen icke till minnesstoffet för folket som sådant utan endast för individen, men jag tar den ändock med här, emedan den alltid utgör underlaget till de historiska sägnerna.

Sägnerna. — Om innehållet i en berättelse är av den art, att det intresserar nya generationer eller människor på främmande trakter, utgallras och avlägsnas fort nog allt oväsentligt ur densamma, så att endast stommen blir kvar. Till denna fogas ofta tillägg av skämtsamt eller märkvärdigt innehåll för att det hela skall bli mera nöjsamt eller intressant. Berättelsen övergår nu till ått bli *sägen*. Säggen är kort och föga komplicerad och därför lätt att minnas och lätt att återgiva. Vidare är den otroligt seglivad och tillryggalägger långa avstånd på kort tid. Då den ger sig ut på vandring, visar den stor benägenhet att lokaliséras, d. v. s. att sagnens händelse förlägges till nya platser och personer. Säggen gör anspråk på att bli trodd. Säggnernas innehåll och tendens äro ytterst skiftande, och de bilda det rikaste folkminnesstoffet både kvanti- och kvalitativt.

Sagan och visan utgöra folkminnesskattens skönlitterära avdelning. Sagan är i regel en längre, vidlyftig framställning, rik på märkliga händelser och överraskande vändningar. Den har till uppgift antingen att roa eller inskräpa sedliga sanningar, båda delarna mången gång samtidigt. Dess tids- och rumsbestämmelser äro ytterst svävande och de agerande personerna oftast namnlösa. Sagan handskas synnerligen vårdslöst med naturlagarna, vilket dock icke hindrar, att även vuxet men okunnigt folk tagit sagan för verklighet. Långa, vidlyftiga sagor visa tendens att med tiden splittras sönder till sägenliknande fragment. Många gamla sagor stå på en så hög konstnärlig nivå, att man måste anse dem som lån från högre kulturer. Ej så få av våra svenska folksagor ha också säkert kunnat spåras ända bort till Indien. På enahanda sätt förhåller det sig med folkvisan och folkmusiken. Inte på långa vägar allt, som inrangerats under de rubrikerna, är folkdiktning och allmogekomposition, utan mycket och kanske det bästa är ursprungligen lån. Alla tre delarna räknas likvisst undantagslöst till allmogekulturen och detta med rätta. Det är de breda folklagren, som i gångna tider tagit hand om även dessa främmande kulturstater och räddat dem från förgängelsen genom att behålla dem i minnet samt omforma dem efter sitt kynnes särart.

Så ha vi slutligen *folkminnesstoffets religiösa trosinnehåll*, vilket är något helt annat än kristen tro och livsåskådning. Jag avser den folkliga vidskepelsen och övertron, som bra säkert ingenting annat är än resterna av en förhistorisk religion — uråldrig hedendom. Framgångsrikt har denna hos oss i tusen år konkurrerat med kristendomen om herraväldet över människornas själar. In i de minsta detaljer har den påverkat folks göranden och låtanden ända till våra dagar. Blott sällan framträda de gamla trostan-karna som fristående, fullständigt utformade satser i folkmedvetandet. I stället äro snart sagt alla berättelser, sägner, sagor och visor genomvävda av dem, varjämte de i stort antal och synnerligen ren och påtaglig gestalt träda oss till mötes i en massa småhandlingar av rituell natur, ävensom i magiska formler. Dessa riter och texter utgöra likasom samlingslinser för de gamla folkliga föreställningarna och skattas därför synnerligen högt av folkminnesforskaren. Folktron är folkminnenas kärna — strängt taget

det enda verkligt värdefulla i dem — och deras studium blir också därför i övervägande grad religionsforskning.

Medelpad har från folkminnessynpunkt visat sig vara en av landets rikaste och intressantaste trakter. År 1908 fick jag första gången i uppdrag att för Nordiska Museets räkning här göra uppteckningar av folkminnen. Därmed fortfor jag, tills jag strövat igenom alla socknarna. Sammanlagt höll jag på ungefär ett halvt år. Tiden var givetvis alldeles för kort, och jag saknade både anteckningsvana och nödig inblick i hithörande frågor, nybörjare som jag var. Det blev knappast annat än flyktig avskumning. Endast det mera ytligt liggande var åtkomligt för mig. Det samlade synliga resultatet torde ändock i tryck motsvara en 400, ja kanske 500 tidningsspalter. Men detta är bara en liten bråkdel av vad som fanns och ännu delvis finnes kvar. De många hembygds- och folkminnesvännerna i landskapet ha här mycket att uträtta.

Berättelser och sägner fick jag tag på i massor och av alla handa slag. Det förtäljdes om Sankt Ola, som tågade genom Borgsjö och skaffade socknen dess bästa källa, »Sankt Olas källa», genom att stöta sin stav i hårda, torra backen, varefter han hastigt och lustigt gröpte ur en sten till vattenho åt sin häst bara med att han satte sig på stenen. Han var verkligen helig, denne Ola! — Så var det *pesten*, denne hemske mandråpare, som någon gång långt tillbaka i tiden vandrade omkring i människohamn och utrotade nästan hela befolkningen, så att de få kvarvarande måste tända eldar på bergen för att hitta rätt på varandra. På många ställen funnos kapell, som fingo ruttna ned och sedan aldrig mera uppbygdes, och byar finnas, vilka före pestens framfart voro dubbelt större än nu, såsom t. ex. Granboda i Borgsjö och Vigge i Stöde.

I övre delarna av landskapet hade man många bittra minnen sedan den tiden, då Jämtland hörde till Norge och man ideligen var utsatt för fiendeinfall. Folk flydde på somrarna långt till skogs med sin boskap. Somliga grävde ned sina dyrbarheter i jorden och glömde platsen, så att skatten ligger där än i dag och blir väl liggande i all framtid, bevakad som den är av starkt rå. Men de stygga baggarna mötte också mothugg sina gånger. De dränktes som kattungar i uppsågade vakar på sjön Hennan och jagades massvis i älven vid Stöde kyrka. En norsk strövkår vän-

Det gamla Medelpad: Överst Skvaltkvarnen från Ljustorp, därunder Woxblomska häbbret, båda numera på Fornhemmet.

de och flydde hals över huvud till sitt land igen endast för ljudet av en hop älskogsgalna bockar, som hölls i en skogsbacke strax på sidan vägen över Jämtskogen. Så lättskrämde voro de krigarna. Större anledning till flykt hade en rysk avdelning, som härjade i Sundsvallstrakten och överfölls av landskapets alla getingar, vilka en trollkarl av de våra skickat på dem. Getingar lära ej förekomma i Ryssland, varför fienden tog de ilska djuren för svenska flugor, för vilka de fingo en sådan respekt, att de efter den betan söndagligen mäsas: »För den svenska flugan oss bevara, milde Herre Gud!»

Så var det sägnerna om jättarna, dessa väldiga urtidsmänniskor, som voro så storväxta, att bönderna och deras hästar voro just lagom till leksaker åt deras barn. För att få ett slut på kyrklockornas irriterande skrammel slungade jättarna klippstycken, stora som hus, mot kyrkorna. Sådana stenar äro ännu att se vid eller i närheten av alla Medelpads kyrkor, så att sägnerna torde nog vara sanna. Jättarna måste emellertid göra sig undan för människorna. Men så kom det en vacker dag ett annat farligt folkslag i stället. Det var finnarna, som slog sig ned olovandes åt ångermanlands- och helsingehället till på marker, som bönderna efter ådalarna betraktade som sina, fast de endast delvis kände dessa områden. Då finnarna kommo flyttandes, buro de hela sitt lösöre på ryggen, och rågen till första sådden ryndes mången gång i en näverdosa, men icke desto mindre höllo de sig kvar och fingo det med tiden bra. Det var sega duktiga människor men illfundiga och trollkunniga — i förbund med »perkele» själv. Då de blevo oense sinsemellan, satte de björnen på varandras boskap. Han måste löpa fram och åter genom de oländiga markerna, tills de blodiga skinnslamsorna slängde om hans uttröttade fötter. Det skulle aldrig ha fallit någon vettig bonde in att ställa sig i osåt med det folket. Men pastor Carlesson i Borgsjö, han vågade. Han tog sig före att försöka tillskansa sig ett område, som en finne tagit i besittning. Prästen gjorde gällande, att det tillhörde ett hemman som han köpt. Detta skulle han icke hava gjort, ty det kom surt efter. Först brann hans ladugård ned, vartenda liv inne. Jämt på dagen en månad senare gick det likadant med prästens tullkvarn och mjölnaren, och samma dag i tredje månaden måste Carlesson själv sätta livet till, då mangårdsbyggningen gick upp

Överst: Gamla Medelpadsdräkter; underst: Ett folkdanslag utanför Bredsjöstugan.

i lågor. Detta skedde så sent som på 1840-talet. Än i dag tro de gamla i trakten, att finnen trollat alla dessa olyckor på prästen. Att mistänka en vanlig tarvlig mordbrandsanläggning skulle aldrig falla dem in. Pastor C:s gravvård av järn och mässing finnes ännu att se på Borgsjö kyrkogård. Den är rätt illa åtgången, ty man har inbillat sig kunna trolla med den där mässingen och därför lagt sig till med bitar av den.

Finge man tro alla sägner eller sägenliknande berättelser från 1800-talets mitt och senare, skall det lite varstades i Medelpad ha funnits gott om trollkarlar, vilka icke stodo sina egyptiska kolleger mycket efter. »Spel-Gulle» i Hjältan t. ex.! Den mannen styrde hästen från vägen och tvärs över Ljungan genom klara luften från nipa till nipa, så att det syntes bara som en blåeld efter honom i höstmörkret. Han och hans stallbröder talade inte bara med de döda på kyrkogården utan overlade helt familjärt med fanen själv såsom en vän talar med sin vän. De kunde medelst blotta ord och åthävor inte bara bota allehanda sjukdomar hos folk och få utan även dräpa på långt håll, allt annat underbart att förtiga. Fastän många av dessa trollkunniga levat i så sen tid, att äldre personer minnas dem, har man rätt att ställa sig skeptisk gent emot en hel del detaljer i berättelserna om dem, trots att uppgifterna äro legio och ofta överensstämmande. Det är uppenbart, att en ovanligt frodig sägenbildning här kommit till stånd fortare än vanligt. Icke desto mindre kvarstå åtskilliga nog så betydelsefulla fakta som fullt bevisade. Dessa personer ha sysslat med svartkonst på skarpa allvaret och trott sig äga en ej ringa färdighet däri samt av befolkningen varit mycket anlitade. De gingo regelbundet till nattvarden för att komma åt oblaten och vinet till trollmedel. Åsyna vittnen ha för mig personligen vittnat, att de sett dem smussla undan håvorna. För enahanda ändamål togo de ben, mull och spikar från kyrkogården samt metall från kyrkklockor och gravvårdar. Märken efter dylik åverkan har jag själv sett exempel på. De gingo så långt, ha de själva tillstått för mina sagesmän, att de togo nattvarden i tre djävlers namn, därmed från-sägande sig all delaktighet i Kristi försoning, för både tid och evighet, allt för att komma i besittning av trolldomsförmåga. Ett kotteri trollgubbar i Torp lära en gång ha stulit ett helt lik ur kyrkogården, bastutorkat det och använt det som brännvinsbröd vid

sina dryckes- och trolldomssammankomster. Även från en del andra håll i landskapet har man berättat mig snarlikt. Bevis i juridisk mening för riktigheten av dylika uppgifter ha icke stått att uppbringa, men sannolikhetsskälen äro så många och starka, att något tvivel knappast kan råda. Något tillnärmelsevis lika ruskigt urhedniskt vidskepligt som det senast relaterade torde knappast kunna uppletas annorstädes hos vårt folk i så sen tid. Folktron i Medelpad sticker bjärt av mot förhållandena på andra av mig undersökta trakter genom det ymniga inslaget av verkligt kolsvart magi. Jag förmodar, att det var finnarna, som på sin tid lämnade detta tillskott.

Medelpads folkminnen hava likvisst mycket annat än den svarta magin att bjuda på. Här finnes massor av småtrevligt, barnsligt gott skrock, taget än på skämt och än på allvar, sägner om kloster, munkar, präster och kyrkobyggen, om kungar och krigsmän, om skogsrå, sjörå och massor av andra rådande väsen, om jordbyggare och tomtar, om baran och spiritusen, om gengångare, utbölingar och andra spöken, om dödsförebud och andra varsel, om dolda skatter och sjunkna kyrkklockor, om heliga källor och norrinnande bäckar med magiskt vatten, om märkvärdiga stenar, backar och berg, om vägar och broar, runstenar och andra fornminnen o. s. v. o. s. v. i det oändliga.

Som totalomdöme om Medelpad ur folkminnessynpunkt kan sägas, att det visat sig vara en verklig guldgruva. Ur den kunde helt säkert fortfarande betydande skatter upphämtas, men det är fara värt, att denna fyndighet försummas, tills det blir för sent. Vår tid är farlig för allt gammalts fortbestånd och inte minst för folkminnena. Dessa ha oåterkalleligen förlorat sitt existensberättigande i det nu levande livet, och därför äro de dömda att dö. Först borde dock allt väsentligt i den gamla traditionen upptecknas och bringas i säkert förvar, kommande vetgiriga släkten till både nytta och nöje. Men skall det bli något helt med den saken, måste insamlingsarbetet hädanefter uppmuntras och stödjas på ett helt annat sätt än hittills från samhällets sida. Det ter sig verkligen lite underligt att man kan komma ut med det ena hundrausetendet efter det andra, då det gäller att på hinsidan jordklotet gräva upp fossil, de där icke alls hotas av någon förstörelse, samtidigt med att man inte ser sig någon utväg att någorlunda ef-

fektivt finansiera ett rent nationellt forskningsarbete, som verkligen brådskar. Som det nu är ställt, får den folkloristiske fältarbetaren vara glad om han får sina direkta utgifter ersatta. Bearbetning och renskrivning får han utföra som ett sorts straff för sin lustas, d. v. s. sitt intresses skull, ifall han är amatör, och hittills har det mesta insamlingsarbetet utförts just av sådana. Att de vid folkminnesinstitutionerna knutna vetenskapsmännen av facket ofta ha en mycket lös anställning, äro klent avlönade samt deras arbete i regel föga uppmärksammat utom deras egen lilla trånga krets är naturligtvis ingen verklig tröst för den frivillige medarbetaren.

LEVI JOHANSSON.